

УРАХУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ РЕАЛІЙ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ У СФЕРІ ОСВІТИ

У 2010 р. в Україні була прийнята програма економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», яка стосується багатьох сфер діяльності, у тому числі і сфери освіти.

У даній програмі позначено проблеми української освіти, такі як незадовільна якість освіти і невідповідність її міжнародним стандартам; високі витрати, що пов'язані з функціонуванням шкіл і утриманням педагогічного колективу [1, с. 30]. Ці проблеми посилені наслідками спаду народжуваності, що стався в 90-х роках ХХ століття і обмеженістю бюджетних коштів через наслідки економічної кризи.

Низька народжуваність призвела до скорочення чисельності учнів загальноосвітніх шкіл, неповної комплектації класів, зменшення трудового навантаження вчителів. Зросли витрати на утримання одного школяра, оскільки при скороченні кількості класів залишаються незмінними витрати на утримання приміщень і педагогічного колективу, адміністрації, обслуговуючого персоналу. Витрати у сферу освіти зростають, а якість освіти залишається незмінною і низькою.

Одним із необхідних кроків, який пропонується у програмі для розв'язання перелічених проблем, є удосконалення системи управління освітою. Для удосконалення системи освіти необхідно провести оптимізацію мережі навчальних закладів з урахуванням демографічних і економічних реалій і створити освітні округи для підвищення якості освіти [1, с. 31].

Але дуже часто при прийнятті рішення про закриття малокомплектних шкіл або при розробці механізму створення освітніх округів не враховуються демографічні тенденції, або враховуються формально.

Тема впровадження реформи у сферу освіти розглядається різними вченими. Так, Л. М. Юрчук присвятив свою статтю створенню механізму освітніх округів. Але в його роботі недостатньо уваги приділяється демографічним тенденціям. У своїй статті він лише констатує, що «кількість учнів знижується» [2, с. 3], але він не розглядає чисельність учнів або дітей шкільного віку в динаміці, не прогнозує їх зміну в майбутньому. При проектуванні організаційних кроків для створення освітніх округів Л. М. Юрчук

пропонує зробити підставою для прийняття рішення для визначення подальшої долі (статусу) всіх шкіл думки керівників районів, міста, сіл [2, с. 3]. Велику увагу він приділяє здійсненню збору матеріалів для визначення оцінки якості теперішнього стану мережі освітніх установ регіону, але не передбачає здійснення збору статистичних даних і проведення розрахунків демографічних показників, котрі, як визначено у програмі, повинні стати підставою для прийняття рішень про створення освітніх округів та інших кроків для реалізації реформи у сфері освіти.

О. Л. Петрачкова у своїй статті, присвяченій майбутньому розвитку української вищої школи, аналізує зміну чисельності студентів ВНЗ і приділяє увагу демографічним показникам, але немає прогнозів чисельності студентів у майбутньому [3, с. 2].

Проаналізувавши дослідження вчених, визначено, що існує потреба здійснити аналіз демографічних показників, а саме рівня народжуваності в динаміці, і розглянути в контексті демографічних тенденцій запропоновану фахівцями оптимізацію мережі шкіл (а саме закриття шкіл) як захід, який впроваджується при реалізації реформи і спрямований на вирішення проблем, пов'язаних із підвищенням витрат на утримання шкільних закладів і низьким рівнем освіти.

Мета дослідження — провести аналіз чисельності дітей шкільного віку з урахуванням тенденцій народжуваності, проаналізувати запропонований фахівцями захід, а саме закриття шкіл у контексті зниження витрат на утримання загальноосвітніх закладів і підвищення якості освіти, враховуючи міжнародний досвід.

Проведемо аналіз зміни чисельності школярів у загальноосвітніх закладах у Донецькій області.

Швидко зниження чисельності школярів у Донецькій області відбулося з 1998 р., коли чисельність учнів загальноосвітніх шкіл стрімко знижувалася, у середньому на 30 тис. учнів за рік [4].

Уповільнення скорочення чисельності учнів відбулося у 2009 р., коли чисельність учнів у Донецькій області в порівнянні з попереднім роком знизилася всього на 5,2 тис. осіб [4].

Зниження чисельності школярів було пов'язано зі зниженням народжуваності в Україні. Сумарний показник народжуваності, який досягав в Ук-

раїні у 1990 р. 1,844 дитини на одну жінку, у 2002 р. знизився до позначки 1,085 дитини на одну жінку. У наступні роки, до 2005 р., показник підвищився лише до позначки 1,2 дитини на одну жінку [5].

У 2005 р. уряд ухвалив рішення про підвищення виплати одноразової допомоги для стабілізації

народжуваності. Починаючи з квітня 2005 р., було передбачено виплату одноразової допомоги при народженні першої дитини в розмірі 8500 грн.

Розглянемо, як цей захід вплинув на рівень народжуваності в Донецькій області. Показники народжуваності в Донецькій області зазначено в табл. 1.

Таблиця 1. Показники народжуваності в Донецькій області за період 2005–2010 рр. [4]

Показники	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість народжень	35883	39327	40560	44394	43373	41258
Коефіцієнт народжуваності у жінок у віці 15–49 рр.	29,2	32,4	33,9	37,9	37,8	36,8

У 2006 р. кількість народжень у Донецькій області зросла на 9,59 %. У наступні роки тенденція зростання народжуваності в Донецькій області тривала. Коефіцієнт народжуваності у жінок фертильного віку у 2006 р. зріс на 10,9 %, до 2010 р. рівень показника збільшився на 26 %.

Дані проведеного аналізу свідчать, що одноразові виплати з народження дитини позитивно вплинули на рівень народжуваності в Донецькій області. Підвищення рівня народжуваності відповідно призводить до підвищення чисельності дітей, які навчаються у загальноосвітніх закладах.

Поведемо аналіз зміни чисельності дітей у 2007–2011 рр., коли наслідки підвищення народжуваності не торкнулися школи і періоду 2012–2016 рр., коли

до школи підуть діти, народжені після початку виплат підвищеної допомоги при народженні дитини.

Для проведення аналізу взято групи дітей у віці 6 р., коли діти починають вчитися у школі, і групи дітей у віці 16 р., коли діти закінчують навчання. Діти у віці 6 р., стаючи першокласниками, збільшують чисельність учнів школи, а діти у віці 16 р. закінчують навчання у школі і залишають загальноосвітні заклади, тим самим зменшуючи чисельність учнів. Оскільки період 2012–2016 рр. не настав, спрогнозуємо чисельність дітей 6 р., враховуючи показники народжуваності у цій групі.

Розглянемо табл. 2, в якій зазначена чисельність дітей у віці 6 р. і чисельність дітей у віці 16 р. у Донецькій області у 2007–2010 рр.

Таблиця 2. Чисельність дітей у Донецькій області у 2007–2011 рр. [6] на 1 січня

Показники	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Чисельність дітей у віці 6 р. (першокласники), осіб	29353	30829	32954	35026	35366
Індекс чисельності дітей у віці 6 р. (порівняння з попереднім роком), %	94,47	105,03	106,89	106,29	100,96
Чисельність дітей у віці 16 р. (старшокласники), осіб	54755	48282	44517	41818	39185
Індекс чисельності дітей у віці 16 р. (порівняння з попереднім роком), %	113,3	88,18	92,2	93,93	93,70
Відсоткове співвідношення чисельності дітей у віці 6 р. до чисельності дітей у віці 16 р., %	53,6	63,85	74,03	83,76	90,25

Згідно з даними табл. 2 чисельність дітей у віці 6 р. (потенційні першокласники) починає збільшуватися з 2008 по 2010 р. у середньому на 6,07 %. У 2011 р. чисельність дітей 6-річного віку збільшилася лише на 0,96 %, однак, порівнюючи кількість дітей 6-річного віку 2011 р. з 2007 р., вона зросла на 20,48 %. Розглянемо чисельність дітей у віці 16 р. (потенційні випускники). Починаючи з 2008 р., чисельність дітей у віці 16 р. знижується в середньому на 6,73 %. У 2011 р. чисельність дітей у віці 16 р. знизилася в порівнянні з 2007 р. на 28,43 %.

Розглянемо співвідношення чисельності дітей у віці 6 р. до чисельності дітей у віці 16 р. У 2007 р. чисельність дітей у віці 6 р. склала лише 53,6 % від чисельності дітей 16-річного віку. Таким чином, ми можемо констатувати, що загаль-

ноосвітня школа випустила учнів більше, ніж у неї поступили вчитися.

У 2011 р. чисельність дітей 6-річного віку досягає 90,25 % чисельності дітей 16-річного віку. Це відбувається за рахунок зниження чисельності дітей 16-річного віку на 28,43 % і підвищення чисельності дітей 6-річного віку до 20,43 %.

Можемо зробити висновки, що у 2007–2011 рр. загальноосвітні школи випускають учнів більше, ніж приймають в перший клас у середньому на 26,48 %. Використовуючи дані табл. 2, проведемо розрахунки чисельності дітей, яким протягом 2007–2011 рр. виповнилося 6 та 16 р.

За проаналізований період 2007–2011 рр. чисельність дітей, що переступили межу 6 р., становить 163528 осіб, чисельність дітей, що переступили межу 16 р., становить 228557 осіб.

Отже, чисельність дітей, що переступили межу 16 р., більше на 65029 осіб, ніж дітей, яким за цей період здійснилося 6 р.

Розглянемо, як змінилася чисельність дітей 6-річного та 16-річного віку внаслідок підвищення

народжуваності на Україні. Розглянемо табл. 3, в якій зазначено чисельність дітей у віці 6 р. (потенційні першокласники) і чисельність дітей у віці 16 р. (потенційні старшокласники) в Донецькій області у 2012–2016 рр.

Таблиця 3. Чисельність дітей в Донецькій області у 2012–2016 рр. на 1 січня

Показники	Прогнозні роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Чисельність дітей у віці 6 р., осіб	38902	40025	43855	42897	43656
Індекс чисельності дітей у віці 6 р. (порівняння з попереднім роком), %	110,00	102,88	109,56	97,82	101,77
Чисельність дітей у віці 16 р., осіб	38639	34767	34516	32506	31022
Співвідношення чисельності дітей у віці 6 р. до чисельності дітей у віці 16 р., %	100,68	115,12	127,05	131,97	140,73

Згідно з даними табл. 3 чисельність дітей у віці 6 р. у 2012–2016 рр. буде зростати в середньому на 4,4 %. Зростання кількості дітей цього віку протягом 2012–2016 рр. відбувається менш інтенсивно, ніж у періоді 2007–2011 рр. і становить у середньому 2,33 %.

Протягом 2007–2011 рр. чисельність дітей, яким здійснилося 6 р., склала 163528 осіб, у 2012–2016 рр. чисельність склала 209335 осіб, що на 28 % більше, ніж у 2007–2011 рр.

Чисельність дітей у віці 16 р. у Донецькій області протягом 2012–2016 рр. буде знижуватися в середньому на 4,56 %. Чисельність дітей у Донецькій області, які досягнуть 16-річчя протягом 2012–2016 рр., склала 171450 осіб, в порівнянні з періодом 2007–2011 рр., це значення менше на 57107 осіб, або на 24,98 %.

У 2012–2016 рр. в Донецькій області чисельність дітей, яким виповниться 6 р., буде більше, ніж дітей, яким виповниться 16 р. в середньому на 23,11 %. У проаналізований період чисельність дітей, які підуть до школи буде більше, ніж дітей, які будуть закінчувати школу.

За допомогою даних табл. 3 розрахуємо чисельність дітей, яким виповниться 6 і 16 р. протягом 2007–2016 рр., і порівняємо їх чисельність. Чисельність дітей, яким виповниться 6 р., склала 372863 осіб, а чисельність дітей, яким виповнилося 16 р., склала 400007 осіб, або на 11,77 % більше.

Проведений аналіз чисельності дітей у віці 6 і 16 р. показав, що підвищення народжуваності, яке відбувалося протягом 2006–2011 рр. в Україні, сприятливо вплинуло на зростання чисельності дітей шкільного віку. У 2007–2016 рр. розрив між дітьми, які надходять до школи, та дітьми, які закінчують школу, скоротиться до 11,77 %.

Однак підвищення народжуваності і наповнення класів загальноосвітніх шкіл буде відбуватися поступово і повільно, а витрати на утримання шкіл будуть залишатися високими.

Рішенням проблеми, пов'язаної з підвищеними витратами на утримання шкіл і педагогів, деякі фахівці

бачать в оптимізації мережі шкіл, а саме у закритті шкіл і переведенні учнів в інші загальноосвітні навчальні заклади. Розглянемо цей захід у контексті зниження витрат і підвищення якості освіти.

Аналізуючи цей захід з фінансової точки зору, можна стверджувати, що він буде сприяти перенесенню витрат з однієї площі в іншу. Так, після закриття шкіл підвищаться витрати, пов'язані з консервацією й охороною порожніх будівель, зростуть витрати на доставку школярів в райони з діючими школами. Підвищення рівня безробіття серед працівників сфери освіти призведе до підвищення витрат на утримання педагогів у центрах зайнятості та їх перепідготовку. Крім того, закриття шкіл є соціально непопулярним заходом і викличе обурення й напругу в суспільстві.

Для зменшення витрат пропонується частину порожніх шкільних приміщень здавати в оренду з можливістю подальшого розірвання оренди. Орендарі не повинні здійснювати перепланування приміщень, і їх діяльність не повинна порушувати навчальний процес або негативно впливати на здоров'я учнів і педагогів.

Це можуть бути тренажерні зали, перукарні, кондитерські цехи та ін. З одного боку, школа отримує можливість за рахунок оренди компенсувати частину експлуатаційних витрат, з іншого — при зростанні чисельності учнів, раніш віддані в оренду приміщення, можливо буде використовувати в навчальному процесі.

Крім того, між орендарями і шкільними закладами можуть бути укладені договори про спільну діяльність. Наприклад, договір між школою і оздоровчими організаціями буде сприяти покращенню фізичної підготовки учнів.

Проаналізуємо захід закриття шкіл в контексті підвищення якості освіти і міжнародних стандартів. Деякі фахівці вважають, що повна комплектація класів, тобто коли у класі вчиться 30 учнів, більш сприяє засвоєнню матеріалу в учня, ніж неповна комплектація, скажемо, наприклад, коли у класі вчиться 22 учня. Тому злиття шкіл з неповною комплектацією, на їх думку, буде сприяти покращенню освіти.

Щоб розібратися з правильністю цієї думки, звернемося до зарубіжного досвіду.

Розглянемо Положення «Про поліпшення якості освіти», яке було затверджено у 2007 р. у Брюсселі для стран Євросоюзу. У цьому документі особлива увага приділяється самоосвіті вчителів, участі їх у різних програмах з обміну досвідом. У документі пропонується педагогам створювати освітні проекти, які допоможуть відстежити рівень кожного учня і розвинути у ньому здібності. Навчальним закладам рекомендується «прикріплювати» молодих вчителів до досвідчених педагогів. Всі ці заходи, на думку європейських фахівців, повинні підвищити якість навчання [7]. У Положенні нема згадок, що для покращення освіти треба збільшувати чисельність учнів у класах.

Розглянемо досвід США. У класах шкільних закладів цієї країни чисельність учнів не перевершує 24 осіб.

Крім того, нагадаємо, що показник повної комплектації класу дістався Україні з часів СРСР, де висувалися інші вимоги до якості освіти. Тому, при використанні цього показника, існує ризик не досягти якісних характеристик, які зазначені в Концепції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, в якій у пункті «Загальне положення» зазначено: «Основним завданням сучасної освіти є формування освіченої людини з інноваційним типом мислення, здатного до творчої діяльності, креативної, ініціативної людини» [8, с. 2].

Зробимо висновки, що проаналізувавши міжнародний досвід, не було знайдено підтвердження, що зростання чисельності учнів у класі позитивно впливає на якість освіти. Крім того, показник повної комплектації класів — 30 учнів, був розроблений у другій системі освіти, у часи СРСР, і не був адаптований до нових вимог, які висуваються в Концепції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, що може призвести до зниження ефективності реалізації реформ у сфері освіти в контексті зростання якості освіти.

На думку автора, саме неповну комплектацію класів можливо використовувати для підвищення якості освіти, так як у вчителя з'являється можливість більше приділяти часу кожному учню, легше відстежувати результат засвоєння матеріалу. Також вчитель буде мати можливість зайнятися самоосвітою і збільшенням свого професійного рівня. Такий підхід краще відповідає зарубіжному досвіду.

Проведення аналізу рівня народжуваності дозволив визначити демографічні тенденції, які існують після втілення державної соціальної політики. Встановлено позитивний вплив теперішнього рівня народжуваності на наповнюваність загальноосвітніх закладів. Виявилось, що при плануванні діяльності за-

кладів освіти необхідно не тільки підбирати заходи, а ще і спроектувати наслідки від їх застосування, враховуючи нинішній рівень народжуваності і демографічну ситуацію. Використовуючи цей підхід, можливо уникнути помилок при здійсненні оптимізації мережі шкіл і підвищити ефективність реалізації реформи. Проведений аналіз рівня народжуваності свідчить, що чисельність учнів у загальноосвітніх закладах поступово буде зростати. Тому заходи для зниження витрат і поліпшення якості освіти, які пропонуються і впроваджуються у сфері освіти, повинні бути ретельно розглянуті, враховуючи демографічні тенденції.

У даній статті не запропоновано механізму застосування демографічних показників та їх тенденції при плануванні діяльності загальноосвітніх закладів і оптимізації мережі шкіл. Тому ця тема потребує подальшого вивчення.

Список використаної літератури

1. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 2 червня 2010 р. // Урядовий кур'єр. — 2010. — № 130. — С. 10–13.
2. Юрчук Л. М. Механізм утворення освітніх округів / Л. М. Юрчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : academy.gov.ua.
3. Петрачкова О. Л. Економічні наслідки демографічної кризи 90-х років для української вищої школи сьогодні / О. Л. Петрачкова // Наукова періодика України — 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : nbuv.gov.ua.
4. Областное управление статистики в Донецкой области 2005–2010 гг. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform>.
5. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осаулєнка ; відп. за вип. Н. П. Павленко. — К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2006. — 500 с.
6. Експрес випуск «Розподіл постійного населення Донецької області за статтю та віком за 2007–2009 рр.» / Головне управління статистики в Донецькій області ; за ред. О. А. Зеленого ; відп. за вип. Л. О. Мішина. — 30 с.
7. Improving the Quality of Teacher Education. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. — 2007. — с. 16 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/education_training.
8. Проект «Концепція нової редакції Державного стандарту базової повної загальної середньої освіти» / Департамент загальної середньої та дошкільної освіти 2011. — 8 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.

Надійшла до редакції 27.10.2011 р.